

BIJLAGE 2

Beschrijving onderdelen van de eredienst.

In onderstaande beschrijving volg ik de onderdelen van de orde van dienst en geef enkele gedachten weer die achter de onderdelen van de eredienst schuil gaan.

Votum en groet

‘Onze hulp is in de Naam des Heren, Die hemel en aarde gemaakt heeft. Die trouw houdt in eeuwigheid en niet laat varen de werken van Zijn handen.’

Dit votum is een zeer oude tekst die gebruikt wordt aan het begin van een dienst. Een votum die stamt uit de rooms-katholieke misviering. Deze woorden werden en worden uitgesproken door de priester in de zogenaamde voetgebeden¹ aan het begin van een misviering.² Het votum, ook wel ‘Onze hulp’ (Adiutorium nostrum³), leidt dan een persoonlijke schuldbelijdenis van de priester in. Hij spreekt hiermee zijn onwaardigheid uit om zijn hoge dienst in de kerk te vervullen. Dit ging en gaat overigens in stilte.

In de gereformeerde traditie is de inhoud van het votum verschoven van het individuele van de priester naar het gemeenschappelijk van de gemeente. Het gaat om de votum (= wijding) van de gemeenschap van de gelovigen. De predikant spreekt deze woorden uit namens de gemeente. Deze woorden karakteriseren de kerkdienst. Een belijdenis van de gemeente waarin zij aangeeft het geheel van de Koning van de kerk te verwachten.

Overigens wordt de persoonlijke ambtelijke verootmoediging in de gereformeerde traditie in de consistoriekamer gedaan waar de kerkenraad, vooraf aan de dienst, bij elkaar komt.

Inhoudelijk bevat het votum woorden die voorkomen in het boek Psalmen. Psalm 124, Psalm 138 en Psalm 146 zijn in dit votum begrepen.⁴

Pas bij de synode van Dordrecht (1574) werd het adiutorium nostrum aangevuld met de woorden:

¹ Voetgebeden zijn persoonlijke gebeden die een priester in stilte uitspreekt aan de voet van het altaar aan het begin van een misviering.

² Velden, van der M.J.G. en Aa, van der W.P. en Bie, de H.J. *‘Als wij samenkomen, Liturgie in de gereformeerde traditie.’* Zoetermeer. 2000. Pag. 17.

³ Vrijlandt, M.A. *‘Liturgiek.’* 3^e dr. Zoetermeer. 1992. Pag. 182.

⁴ Respectievelijk Psalm 124:8, Psalm 146:6 en Psalm 138:8. (StatenVertaling)

‘Die trouw houdt tot in eeuwigheid en die nooit laat varen de werken van Zijn handen.’

Na het ‘onze hulp’ volgt in de gereformeerde traditie onmiddellijk de groet. De combinatie van de votum en de groet is typisch Nederlands, aldus Van der Velden.⁵ De groet is vaak een citaat uit Paulus’ brieven. Een voorbeeld hiervan is: *‘Genade zij u en vrede van God onze Vader en van de Heere Jezus Christus.’* (Rom 1:7, 1 Kor. 1:3) Vaak wordt deze groet dan nog aangevuld met *‘...en van de Heilige Geest.’* Hiermee wordt het trinitarische perspectief benadrukt.

In de gereformeerde traditie is de groet een belangrijk moment. De voorganger groet de gemeente met bovenstaande woorden en steekt één hand op.⁶ Deze groet heeft ten diepste een belofte in zich en ligt zo dicht tegen de zegen aan.

Buiten de gereformeerde traditie zien we ook bij de salutatio een wederzijds begroeten van de gemeente en de voorganger. De voorganger spreekt dan de volgende woorden: *‘De Heer zij met u.’* (Dominus vobiscum) Waarna de gemeente als antwoord gaf: *‘En met uw geest.’* (et cum spiritu tuo) Deze wijze van begroeten zou terugvoeren op Bijbelse patronen. Men begroet elkaar. De gedachte achter dit groeten is dat in het uitspreken van deze groeten de voorganger zich in dienst van God stelt terwijl de gemeente hem deze dienst ook toevertrouwd.⁷

Daarentegen houdt men in de gereformeerde traditie vast aan de apostolische groet, welke dicht tegen de zegen aan ligt, in plaats van de hiervoor beschreven wisselgroet.

Na de votum en groet klinkt er het ‘amen’. Een woord wat al snel een betekenisloos woord is geworden en wat het signaal geeft dat een gebed of preek is afgelopen. Het is een woord wat aan liturgieslijtage onderhevig is, aldus Van der Velden.⁸ In de vroege kerk was het een gewoonte dat de gemeente als antwoord het ‘amen’ uitsprak. Een ‘amen’ als bevestiging op de woorden van de voorganger. Als bevestiging. Het is waar en zeker.

⁵ Velden, van der M.J.G. en Aa, van der W.P. en Bie, de H.J. *‘Als wij samenkomen, Liturgie in de gereformeerde traditie.’* Zoetermeer. 2000. Pag. 17.

⁶ Soms steekt een predikant beide handen zegenend op. Persoonlijk vind ik het mooi om onderscheid te maken tussen de zegen aan het einde van de dienst, waarbij de predikant beide handen opsteekt en de groet aan het begin van de dienst. Een bijkomend aspect is ook dat een gebaar wordt gemaakt om gezien te worden. Met een gebaar worden woorden onderstreept. Zo mogen we met een groet, die de voorganger namens God uitspreekt, elkaar aankijken.

⁷ Oskamp, P. en Schuman, N. (red.) *‘De weg van de liturgie, tradities, achtergronden, praktijk.’* 3^e dr. Zoetermeer. 2001. Pag. 158.

⁸ Velden, van der M.J.G. en Aa, van der W.P. en Bie, de H.J. *‘Als wij samenkomen, Liturgie in de gereformeerde traditie.’* Zoetermeer. 2000. Pag. 19.

Wetlezing

In de morgendiensten wordt in de orthodoxe stromingen binnen de PKN de wet gelezen. Hoofdzakelijk gebeurt dit uit Exodus 20. Daarnaast is Deuteronomium 5 en Leviticus 19 in gebruik als wetlezing. Ook kan een Nieuwtestamentisch vermaan als bijvoorbeeld Romeinen 12 of Galaten 5 gelezen worden.

De lezing van de Decaloog heeft van meet af aan een belangrijke plaats in de gereformeerde orde van dienst. In het Oude Testament vormde de wetlezing een centraal onderdeel van de toen geldende cultus. De ‘orde van dienst’ van die dagen.⁹

Terwijl in de orthodoxe stromingen de wet wordt voorgelezen liet Calvijn de wet zingen. Het is opvallend dat Calvijn de wet in twee delen liet zingen in de orde van dienst in Straatsburg. Calvijn heeft zelf de wet in 12 strofen berijmd, al bestonden er vanaf de 12^e eeuw reeds bewerkingen van een berijmde wet.¹⁰ In Geneve verviel dit gebruik. Alleen bij een avondmaalsdienst werd er nog gebruik gemaakt van deze gezongen vorm.¹¹

In de gereformeerde traditie worden er twee betekenissen aan de wet toegekend. Namelijk in de eerste plaats een spiegel die ons wordt voorgehouden. In deze spiegel ziet de gemeente het falen van de mensheid (ellende) en de heiligheid van God.¹² Men stelt zich onder de tucht van de wet, wordt wel gezegd. Deze tucht zou verootmoediging behoren te brengen. De wet ligt als een rechte liniaal naast het leven zodat we men de fouten in het leven ziet.¹³ Maar hier blijft het niet bij. Naast deze eerste betekenis is de wet ook een leefregel van de dankbaarheid. Calvijn heeft hier min of meer met zijn berijming de nadruk op gelegd. De gemeente verkondigde zelf, al zingend, de geboden van God. Aan elkaar en aan de samenleving. Van Mourik wijst in zijn brochure op de noodzaak om deze betekenis voor de samenleving niet uit het oog te verliezen.¹⁴ De wet als *leefregel van de dankbaarheid* is een benaming die voortkomt uit de plaatsing van de behandeling van de wet in de Heidelberger Catechismus. De wet wordt in het derde deel behandelt. In het deel dat gaat over de ‘*dankbaarheid, die men Gode voor de verlossing schuldig is.*’¹⁵ In deze zin is de wet een verbondsdocument. Uit dankbaarheid voor de verlossing uit Egypte mag Israël JHWH dienen. De Verbondsgod. De

⁹ Voorbeeld passages zijn: Ex. 24:3 en 7; 2 Kon. 23:2; Neh. 8:4 en 19.

¹⁰ Bienen, T. ‘*Calvijn en de kerkdienst.*’ Heerenveen. 1999. Pag. 68.

¹¹ Bienen, T. ‘*Oriëntatie in de liturgie.*’ Zoetermeer. 1992. Pag. 87.

¹² Heidelberger Catechismus zondag 2. Vraag en antwoord 3.

¹³ Mourik, van R.W. ‘*Overwegingen rondom de eredienst.*’ (gemeentebrochure) Sommelsdijk. 2009. Pag. 11.

¹⁴ Ibid. Pag. 12.

¹⁵ Heidelberger Catechismus, opschrift bij het derde deel. (zondag 32 tot en met zondag 52)

wet als leefregel van de dankbaarheid is een didactische kant van de wet. Het wil ons onderwijzen hoe we leven mogen voor de Heere.

Confessielezing

In veel gemeenten wordt het credo in de middag of avonddienst gelezen. Tevens zien we dat het credo in de ochtenddienst na de prediking wordt beleden. Dit gebeurt zowel uitgesproken als ook gezongen.

Het belijden van wat er geloofd wordt is een Bijbels gebruik. Zowel in het oude alsook in het nieuwe testament zien we op verschillende plaatsen belijdeniswoorden. We kunnen bijvoorbeeld denken aan Deuteronomium 6:4 en 1 Korinthe 12:3. We zien in deze tekstplaatsen dat het een oud gebruik is om je geloof te belijden. Eén van de cruciale punten van het christelijk geloof is dat geloven en belijden een eenheid is. Als je gelooft neem je niet een aantal feiten voor waar aan, maar je stelt je vertrouwen op God en daarmee neem je een bepaalde positie in. Geloof is een diepe persoonlijke acceptatie van Gods betrouwbare beloften en daden, waarmee Hij met Zijn volk onderweg wil zijn naar Zijn komende rijk.¹⁶ Binnen dit kader krijgen de geloofsfeiten hun waarde en specifieke lading. Een bekende uitspraak binnen het christelijke geloof is: *‘Beleden geloof is aangevochten geloof.’*¹⁷

Dit gezegd hebbende gaan we in op de Apostolische geloofsbelijdenis en de Geloofsbelijdenis van Nicea. Dit zijn twee belijdenisgeschriften die veel worden gelezen, gezongen en beleden in de tegenwoordige kerk(en).

De Apostolische geloofsbelijdenis is ontstaan vanuit een dooprite in de oude kerk. In Mat. 28:19 heeft Jezus Zijn apostelen geboden om Zijn discipelen te dopen in de naam van de Vader, Zoon en Heilige Geest. Vanuit deze Schriftplaats is het gebruik in de oude kerk ontstaan om aan de dopelingen te vragen: ‘Geloof je in God de Vader, Zoon en Heilige Geest?’ Wanneer een ‘Credo’¹⁸ klonk werd de dopeling ondergedompeld. Uit deze formule, die eigenlijk heel kort was, is uiteindelijk het Apostolicum ontstaan en kreeg een brede plaats in de christelijke kerk.

De geloofsbelijdenis van Nicea is ontstaan tijdens een aantal kerkelijke concilies, die in de vroege kerk zijn gehouden om opkomende dwaalleer te bestrijden.¹⁹ Met name kunnen we hier denken aan het Arianisme. Een stroming die het dogma van de drie-eenheid niet

¹⁶ Vrijlandt, M.A. *‘Liturgiek.’* 3^e dr. Zoetermeer. 1992. Pag. 198.

¹⁷ Oosterhuis, T. en Urban, E. (red.) *‘Praktijkschets Liturgie.’* Barneveld. 1995. Pag. 58.

¹⁸ Credo betekent ‘Ik geloof.’

¹⁹ Concilie van Nicea 325 n. Christus. In 381 n. Chr. is in Constantinopel de tekst bewerkt en is uiteindelijk de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel ontstaan.

accepteerde. Zij beleden dat Jezus en de Heilige Geest schepselen van God de Vader waren en zodoende dus geen eenheid konden vormen. Ook bestreed de geloofsbelijdenis van Nicea het zogenaamde Docetisme.²⁰

Deze belijdenis is de enige belijdenis die door zowel de Oosters-orthodoxe kerk, de Rooms Katholieke kerk en de kerken van de Reformatie wordt erkend.

Ten tijde van de Reformatie is het Apostolicum weer in de orde van dienst terecht gekomen. In de Rooms Katholieke kerk was de geloofsbelijdenis van Nicea in de orde van dienst terecht gekomen.

Bij Calvijn vinden we het Apostolicum alleen wanneer er avondmaal gevierd wordt.²¹ Wel vierde Calvijn meer keren avondmaal dan nu in veel kerken het geval is. Anders blijft deze weg. Hij plaatste de geloofsbelijdenis tussen de preek en het avondmaal. In Straatsburg liet hij de geloofsbelijdenis door de gemeente zingen. Hij had hiervoor de geloofsbelijdenis van een melodie voorzien. In Geneve wordt daarentegen de geloofsbelijdenis door de liturg en de gemeente uitgesproken.

Waarom koos Calvijn voor het Apostolicum?²² Calvijn legde de verbinding tussen de Heidelberger Catechismus, waarin het Apostolicum grondig werd behandeld, en het Apostolicum. De twaalf artikelen van de geloofsbelijdenis sloten nauw aan bij het onderricht voor de jongeren van de gemeente.²³

In de huidige kerkelijke praktijk wordt de geloofsbelijdenis door de predikant of voorganger gelezen. Het gevaar is niet ondenkbaar dat hierdoor een vervlakking ontstaat van de inhoud.

²⁰ Dit is de leer dat Jezus niet echt de menselijke natuur had aangenomen ten tijde van zijn rondwandeling op aard maar een schijnlichaam had.

²¹ Brien, T. *‘Calvijn en de kerkdienst.’* Heerenveen. 1999. Pag. 76.

²² Selderhuis, H.J. (red.) *‘Calvijn, handboek’*. Kampen. 2008. Pag. 278vv. Voor verdere studie over de triniteit bij Calvijn en de geloofsbelijdenissen bij Calvijn.

²³ Mourik, van R.W. *‘Overwegingen rondom de eredienst.’* (gemeentebrochure) Sommelsdijk. 2009. Pag. 15.

De gebeden

Oskamp geeft, mijns inziens terecht, weer dat er in de liturgie een dubbele beweging is. Van God uit en naar God toe.²⁴ Deze dubbele beweging kan men onder andere tijdens de gebeden in de samenkomst van de gemeente zien. In zondag 45 van de Heidelberger Catechismus wordt het gebed, met een verwijzing naar Psalm 50:14-15, het voornaamste genoemd in de dankbaarheid die God van Zijn gemeente eist.

Onder de gebeden in de orde van dienst, in de te onderzoeken kerkelijke stromingen, verstaat men in algemeenheid het zogenaamde ‘Gebed om de opening van het Woord en de verlichting met de Heilige Geest’ en het dankgebed na de prediking waarin ook de voorbede plaats vind. Ook zijn er de zogenaamde formuliergebeden. Deze staan bij de zogenaamde formulieren achterin het berijmde Psalmboek.²⁵ Ook hoort het ‘Onze Vader’ tot de zogenaamde formuliergebeden. Het eerste gebed, vlak voor de schriftlezing, heeft vaak een verootmoedigend karakter. Het gebed heeft tevens een vorm van schuldbelijdenis. Daarnaast wordt er, in algemeenheid, gebeden of het woord open mag gaan en of het begrepen mag worden. Het tweede gebed is een gebed wat voornamelijk gericht is op het danken en het doen van voorbede. De dank wordt uitgesproken naar God toe voor het ontvangen van het woord. En vanuit dit ontvangen en overdachte woord wordt er voorbede gedaan voor de nood en zorg op mondiaal en nationaal en plaatselijk niveau. Ook is er ruimte voor persoonlijke noden van gemeenteleden in de voorbede.

Trimp onderscheidt in het publieke kerkgebed vier wezenlijke elementen die de inhoud bepalen: ²⁶ In de eerste plaats ziet hij aanbidding. Trimp verstaat hieronder het prijzen van de Heere om Zijn grote werken van schepping en verlossing en Hem danken voor Zijn genade in Christus. In de tweede plaats ziet hij verootmoediging en schuldbelijdenis; de mens kent zichzelf als arme en ellendige zondaar en daarom roept hij de ontferming van de Heere in. Ten derde wordt er gebeden om de verlichting met de Heilige Geest. Met name met het oog op de bediening van Gods woord en sacrament. En ten slotte is er de voorbede voor alle mensen. Voor het werk in de kerk, voor de overheden en voor de nood van heel de christenheid. Deze vier elementen zijn voor Trimp van wezenlijk belang in de gebeden tijdens de eredienst.

²⁴ Oskamp, P. en Schuman, N. (red.) *‘De weg van de liturgie, tradities, achtergronden, praktijk.’* 3^e dr. Zoetermeer. 2001. Pag. 217.

²⁵ In de gereformeerde traditie worden achter het berijmde Psalmboek een aantal formulieren opgenomen. Zo kent de gereformeerde traditie o.a. een doopformulier, een avondmaalsformulier, een huwelijksformulier, een bevestigingsformulier voor ouderlingen en diakenen en een bevestigingsformulier voor predikanten.

²⁶ Trimp, C. *‘De gemeente en haar liturgie.’* Kampen. 1983. Pag. 76vv.

Opvallend is dat er vaak een gewenning is opgetreden aan een zogenaamd vrij gebed van de predikant. Dit is niet altijd zo geweest. Vlak na de reformatie sprak de dienaar van het Woord geen spontaan gebed uit. Hij bad alleen formuliergebeden. Dit was een gebruik die vanuit de middeleeuwen stamde. Ten tijde van de reformatie was men bevreesd voor allerlei invloeden vanuit de doperse stroming die zich zou kunnen uitten in het vrije gebed op de kansel.²⁷

Een voorganger of predikant wisselt, aldus Van Mourik, van rol tijdens de dienst. Wanneer de predikant preekt ‘is’ hij de stem van God.²⁸ Wanneer hij bid is hij de stem namens de gemeente richting het Hoofd van de gemeente, namelijk Christus. In Hem wordt er gebeden. Hij is de voorspraak voor de gemeente bij de Vader. Wanneer de predikant bid, doet hij dit namens de gemeente.

Ten slotte wil ik kort wat weergeven over de houding tijdens onze kerkelijke gebeden. De gebedshouding drukt de beleving van het gebed uit, de concentratie op de ontmoeting met de Heere. Moet dit zittend of staand of misschien juist knielend.

De houding tijdens het bidden is uiteraard afhankelijk van de gemeente waar men meeleeft. Er zijn bepaalde gewoonten tijdens het bidden. Zo zal een meer Evangelicale gemeenschap staand en met open handen bidden terwijl een gemeenschap in de gereformeerde traditie zittend met gevouwen handen zal bidden. Ook kan het zijn dat een kerkenraad gaat staan tijdens het bidden en de rest van de gemeente blijft zitten.

In veel kerken is niet meer het Roomse gebruik om te knielen tijdens de gebeden. Uiteraard zijn er argumenten te noemen om niet te knielen alsook om wel te knielen. Tevens zijn er argumenten voor en tegen om al dan niet staand te bidden met de ogen open en met open handen.²⁹ Dit laat ik in het kader van mijn onderzoek achterwege. Wel wil ik aangeven dat onze houding, of deze nu zittend of staand is, laat zien hoe en met welke intentie we bidden.

²⁷ Velden, van der M.J.G. en Aa, van der W.P. en Bie, de H.J. *‘Als wij samenkomen, Liturgie in de gereformeerde traditie.’* Zoetermeer. 2000. Pag. 26vv.

²⁸ Mourik, van R.W. *‘Overwegingen rondom de eredienst.’* (gemeentebrochure) Sommelsdijk. 2009. Pag. 35.

²⁹ Psalm 123:1 en 141:2 spreken zich uit over een gebedshouding met opgeheven handen.

De schriftlezingen

De schriftlezing is een centraal gebeuren in de samenkomst van de Christelijke gemeente. Schriftlezing en prediking horen daar bij elkaar. Een predikant of voorganger leest een tekstgedeelte en preekt hieruit. Voor veel kerkgangers is het vanzelfsprekend dat er een verband tussen deze twee is. Maar dit is niet altijd zo geweest. In de Rooms-katholieke kerk krijgt de schriftlezing een geheel eigen plaats. De preek, die niet elke zondag gehouden werd, behoeft geen relatie met het gelezen tekstgedeelte te hebben. De preek was in deze traditie vaak ook geen prediking vanuit de tekst zoals wij dat kennen.³⁰ Maar ook in reformatorische kerken was de verbinding er niet altijd. Lange tijd kende men in de kerk de voorlezer. Hij las, voordat de predikant preekte, een gedeelte uit de bijbel. Vaak gebeurde dit *Lectio Continua*.³¹ Elke week werd door middel van een lezing een stuk verder in de bijbel gelezen. Calvijn hield hier sterk aan vast. Ten tijde van de Middeleeuwen, waaruit de reformatoren kwamen, werd de Schrift gelezen volgens een leesrooster, het zogenaamde perikopenstelsel. Calvijn keert terug naar hoe het oorspronkelijk was en bevordert de *Lectio Continua*.³² Elke zondag stond zo vast wat er gelezen werd. Maar langzamerhand is dit steeds meer losgelaten. Toch zien we deze gewoonte nog in veel kerken in de wereld. Meer en meer horen we het geluid op gaan om de bijbel in haar geheel te bepreken. De gewoonte dat de predikant zelf een Schriftgedeelte uitkiest kan subjectivisme in de hand werken. Uit deze bedenkingen is de zogenaamde één- of driejarige lezingencyclus ontstaan.³³ Een cyclus die gebruikelijk was in de synagoge.

In de huidige gemeenten, van gereformeerde signatuur, kiest een predikant zelf een tekstgedeelte waaruit hij ook preekt. Daarnaast kennen we ook de zogenaamde Catechismus prediking. Wanneer men zowel de vrije tekstkeuze en de Catechismusprediking combineert verkleint dat de kans op eenzijdigheid van de te behandelen tekstgedeelten in de prediking volgens velen.

De gelovige van nu gelooft dat de Schrift voor zichzelf spreekt. Zo is de schriftlezing niet alleen een voorbereiding op de preek, en daarmee een opstapje naar de preek, maar tevens een spreken van God door zijn woord tot de gemeente. In dit opzicht spreekt men over de autopistie van de Schrift. Autopistie brengt, volgens Van den Belt, drie zaken tot uitdrukking.

³⁰ Velden, van der M.J.G. en Aa, van der W.P. en Bie, de H.J. *‘Als wij samenkomen, Liturgie in de gereformeerde traditie.’* Zoetermeer. 2000. Pag. 29.

³¹ Lectio continua is een doorgaande lezing. Zo las de ‘voorlezer’ de gehele bijbel door.

³² Brien, T. *‘Calvijn en de kerkdienst.’* Heerenveen. 1999. Pag. 60.

³³ Brien, T. *‘Oriëntatie in de liturgie.’* Zoetermeer. 1992. Pag. 88.

In de eerste plaats dat de Schrift als de *viva vox Dei*³⁴ een geheel eigen gezag heeft. In de tweede plaats dat het geloof rust vindt in de Schrift zelf en niet in het externe gezag van de kerk of van rationele argumenten. En ten slotte dat Woord en Geest onlosmakelijk aan elkaar verbonden zijn.³⁵ Uit voorgaande blijkt wel hoe men het bijzonder de schriftlezing ervaart. Het is God die door Zijn Woord tot de gemeente wil spreken. Zo kunnen we enerzijds stellen dat Schrift en prediking bij elkaar horen en anderzijds dat de schriftlezing niet alleen een opstapje is naar de prediking maar dieper insteekt.

³⁴ ‘*Viva vox Dei*’ betekent de levende stem van God.

³⁵ Belt, van den, H. ‘*Autopistia, The self-convincing Authority of Scripture in reformed theology*’. Stellingen behorend bij dit proefschrift. Leiden. 2006.

De prediking

In voorgaande hebben we de prediking al meerdere keren ter sprake gebracht. Dit is begrijpelijk omdat de prediking een centrale plaats inneemt in de stromingen welke ik in mijn onderzoek betrek. Voor veel kerkgangers wordt de beleving van de kerkdienst voor een groot deel bepaald door de preek. In de gemeenten van de gereformeerde traditie wordt de dienst wel aangeduid als de zogenaamde ‘*Predigtgottesdienst*’.³⁶ Het is meer een meer een preekdienst geworden. Uitdrukkelijk wil ik hier benoemen dat de preek niet het enige is waar de dienst uit bestaat. Nee, naast de prediking kennen we vele facetten waaruit een dienst opgebouwd is. Zo zou alleen de preek ook niet bepalend mogen zijn voor de beleving van de dienst. Dit zou een overwaardering van de prediking zijn. In het lied, gebeden, lezingen en belijdenissen mogen we de Heere van de kerk ontmoeten.

Wat is de preek eigenlijk? Traditioneel zien we de preek als uitleg en toepassing van het woord van God.³⁷ Van der Velden zegt hierbij:

*‘Wie geroepen is om te preken, stelt zich in dienst van het Woord van God en van de gemeente om haar te helpen de tekst dieper te verstaan, maar ook om mensen te helpen zelf met de Heilige Schrift om te gaan.’*³⁸

Uit dit bovenstaande citaat blijkt wel hoe er tegen de prediking wordt aangekeken. De prediker staat ten dienst van God en Zijn gemeente. De Schrift is aan de gemeente gegeven. Ten tijde van de hervormingen was de prediking van het Woord van God het woord van God zelf. De prediker sprak alsof het God zelf was die sprak. Er werd dus hoog over de prediking gedacht. Dit zou ik niet letterlijk willen volgen en is mijns inziens zo ook niet bedoelt. Alsof elke zin die de prediker uitspreekt letterlijk de woorden van God zijn. Zo spreken we ook in figuurlijke zin over de predikant die tijdens het preken ‘de mond van God’ is.³⁹ Ik sluit mij hierbij bij Van den Velden aan en duidt preken als een menselijke daad aan.⁴⁰ Preken is menselijk. Het mooie hieraan is wel dat God mensen wil gebruiken om Zijn woorden vanuit de Schrift uit te leggen.

³⁶ Oskamp, P. en Schuman, N. (red.) *‘De weg van de liturgie, tradities, achtergronden, praktijk.’* 3^e dr. Zoetermeer. 2001. Pag. 210.

³⁷ Velden, van der M.J.G. en Aa, van der W.P. en Bie, de H.J. *‘Als wij samenkomen, Liturgie in de gereformeerde traditie.’* Zoetermeer. 2000. Pag. 32.

³⁸ Ibid.

³⁹ Mourik, van R. W. *‘Overwegingen rondom de eredienst.’* (gemeentebrochure) Sommelsdijk. 2009. Pag. 30.

⁴⁰ Velden, van der M.J.G. en Aa, van der W.P. en Bie, de H.J. *‘Als wij samenkomen, Liturgie in de gereformeerde traditie.’* Zoetermeer. 2000. Pag. 32.

Er zijn verschillende stijlen van preken waar te nemen. Zo preekt de ene predikant vanuit een vooraf bepaald thema. Dit zie je vaak bij zogenaamde jaarthema's bij (wijk)gemeenten. Ook zien we dit fenomeen bij jeugddiensten of zang- of praisediensten. Ook kunnen we stellen dat de zogenaamde Catechismusprediking ook een themaprediking is. De predikant gaat uit van een bepaalde zondag met de daarbij behorende stof.

Daarnaast zien we een analytische wijze van preken. Woord voor woord en zin voor zin wordt een tekst uitgelegd. De prediker houdt zich strak aan de tekst.

We kunnen hier spreken over een dubbele beweging in de gemeente rondom de preek. Marcel Barnard spreekt over het horen van het woord in het voorlezen, uitleggen en verkondigen én ten tweede het antwoorden op dit woord in het bidden, zingen, belijden en geven.⁴¹

Ten slotte wil ik in gaan op de inhoud van de prediking. Zoals we reeds zagen kan deze bepaald worden door een leesrooster of door een thema. (Catechismus) Maar de kerken uit de gereformeerde traditie kennen in de kerk ook de vrije keuze van de prediker. Hier komt maar al te vaak het zogenaamde *tota Scriptura* in het gedrang. In de exegese van veel predikanten worden moeilijke Bijbelpassages subtiel ontweken. Een goed evenwicht tussen oude en nieuwe testament en tevens het toepassen van de Lectio Continua kan subjectivisme voorkomen. De volle breedte en diepte van de Schrift zou aan de orde moeten komen wil de prediker God en Zijn gemeente recht doen.

⁴¹ Oskamp, P. en Schuman, N. (red.) 'De weg van de liturgie, tradities, achtergronden, praktijk.' 3^e dr. Zoetermeer. 2001. Pag. 216.

De collecten

De oorsprong van de inzameling in de kerkdienst ligt in het delen van gaven in natura bij de liefdemaaltijden van de eerste gemeenten.⁴² Zo vierde men gemeenschap met de Heere en met elkaar. Wat er overbleef ging naar hulpbehoevende. In 1 Korinthe 16:2 vinden we de opdracht om elke eerste dag van de week iets apart te leggen voor de gelovigen in Jeruzalem. Deze opdracht trekt men door naar deze tijd door elke zondag in de vorm van gaven te denken aan degene die hulpbehoevend zijn. Oskamp zegt dit op de volgende wijze:

*‘Avondmaal (liefdemaal) loopt over in diaconaat; eredienst in dienstbetoon.’*⁴³

In respons op Gods barmhartigheid mag men gaven geven. In de huidige orde van dienst is het een ceremonie geworden wat door velen als een ‘break’ wordt ervaren, zonder bewustwording van wat er nu eigenlijk gedaan wordt.

In de orde van dienst is het aanbieden van gaven door gelovigen heel lang gebeurt in de vorm van een processie naar voren. Het zogenaamde offertorium, met zang en besloten met gebed. De financiële gaven loste de gaven in natura af en de offergang werd niet meer gepraktiseerd. Tot op heden kennen we de collecte. Met een mooie aanduiding wordt het ook wel dienst der offerande of inzameling van de gaven genoemd.

Wanneer men in termen spreekt van een offer dan zit de gedachte erachter dat men een offer mag je voelen. Het beste deel is voor de Heere. Tevens denkt men bij de dienst der offerande aan de opdracht van Jezus Christus toen Hij, in het kader van de naastenzorg zei:

*‘Voorwaar, Ik zeg u: voor zover u dit voor een van deze geringste broeders van Mij gedaan hebt, hebt u dat voor Mij gedaan.’*⁴⁴

In zondag 38 van de Heidelberger Catechismus staan de twee doelen van de collecten. Namelijk de zorg voor de naaste en het onderhouden van het predikambt. Het eerste doel is het diaconale doel. Dit heeft alles te maken met de oorsprong van de collecte zoals men dit kan lezen in het boek Handelingen. Daarnaast mag men geven aan het onderhoud van de kerkdienst.

⁴² Hand. 2:37vv. en Hand. 4:32vv.

⁴³ Oskamp, P. en Schuman, N. (red.) *‘De weg van de liturgie, tradities, achtergronden, praktijk.’* 3^e dr. Zoetermeer. 2001. Pag. 224.

⁴⁴ Mat. 25:40 overgenomen uit de Herziene Statenvertaling. Heerenveen. 2006.

Calvijn sluit hierbij aan wanneer hij de collecte als een symbolische handeling ziet en aangeeft dat men in het geven de gever zichzelf weggeeft. Wanneer men, in de eerste plaats, geeft aan diaconale doeleinden, voor hen die hongerig zijn, die naakt zijn en de vreemdelingen, dan geeft men zichzelf aan Christus. (Mat. 25:40) Daarnaast geven de gemeenteleden voor de voortgang van de kerk, zowel plaatselijk als mondiaal.⁴⁵

De collecte hoort er vanuit bovenstaande dus volledig bij. Het is niet zoiets als een ‘break’ maar het is een hoofdbestanddeel van onze dienst. Een gemeente die leeft, (voor Christus) geeft!

⁴⁵ Brienens, T. *‘Calvijn en de kerkdienst.’* Heerenveen. 1999. Pag. 60.

Het zingen

Tijdens het zingen in de samenkomst is de gemeente aan het bidden, belijden, loven, klagen en verootmoedigen. De gemeente spreekt in het zingen tot de Heere en met elkaar. De gemeente neemt deel aan de bediening van het Woord van God. Zij is mondig in de positieve zin van het woord. De gemeente zingt de woorden van de Schrift.

Dit alles is wel anders geweest. Ten tijde van de middeleeuwen werd er in de samenkomst alleen gezongen door een koor. Er werden onberijmde, aan de bijbel ontleende liederen, gezongen.⁴⁶ De gereformeerde kerk in Nederland koos de vorm van Geneve, waar Calvijn werkte. Hierdoor werd er gewerkt aan een Nederlandse berijming van de psalmen.

Voordat Calvijn in Geneve kwam werd er niet gezongen tijdens de eredienst. In de nieuwe kerkorde van Geneve stond omschreven dat er wel gezongen zou moeten worden door de gemeente. Calvijn had een liedboek laten vervaardigen in Straatsburg. Terwijl hij dit deed had hij Geneve al in gedachten. Hij wilde daar het religieuze lied in de kerkdienst brengen. Twee jaar voor zijn overlijden maakt hij nog mee dat alle 150 psalmen berijmd waren. Het werk is in eerste instantie door Marot en voor het latere een grootste deel door Beza voltooid. Er kon in Geneve door de gemeente gezongen worden.⁴⁷

De predikant zoekt tegenwoordig de te zingen psalmen (of liederen) uit die bij de opbouw van de dienst of bij de prediking passen. Vroeger, ten tijde van de reformatie, was dit niet zo. Toen zong de gemeente hele psalmen. En als een psalm te groot was zong men deze in delen. Vandaar dat we in oude berijmingen nog het woord ‘PAUZE’ tussen de coupletten tegenkomen. Het ging er dus om dat het gehele psalmboek werd doorgezongen binnen een bepaalde tijd. Net zoals bij de tekstlezing is het gevaar redelijk denkbaar dat er subjectivisme op kan treden. Vele psalmen of psalmcoupletten worden bijna niet meer gezongen. Terwijl men vroeger met het gehele psalter vertrouwd raakte zou er nu sprake kunnen zijn van een onbekend scala aan psalmcoupletten. Een pre van de huidige praktijk is dat de te zingen psalmen aansluiten bij de rest van de dienst.

Daarnaast kan er door middel van gezangen in de eredienst gezongen worden. Hierover zijn in sommige stromingen heel wat discussies gevoerd. Wel of geen gezangen. Een veel gehoord argument voor alleen de psalmen in de kerkdienst is dat door middel van de gezangen veel dwalingen in de kerk gekomen zouden zijn. Helaas, dit is waar. Maar dit is nog geen argument om de gezangen uit de kerkdienst te weren. Men zou daarentegen ook kunnen

⁴⁶ Velden, van der M.J.G. en Aa, van der W.P. en Bie, de H.J. *‘Als wij samenkomen, Liturgie in de gereformeerde traditie.’* Zoetermeer. 2000. Pag. 20.

⁴⁷ Brienens, T. *‘Calvijn en de kerkdienst.’* Heerenveen. 1999. Pag. 32.

stellen dat er heel wat dwalingen door middel van de prediking in de kerk zijn gekomen. Helaas, ook dit is waar. Hierom weert men de prediking niet uit de kerk. Een beter argument vóór de psalmen zou kunnen zijn dat men letterlijk uit de schrift wil zingen. Een argument vóór het vrije lied is dat men vanuit de psalmen alleen verhuld, door middel van allegorese, over Christus zingen. Dunstan maakt in zijn bijdrage aan ‘The study of Liturgy’ plausibel dat er al vroeg in de kerkgeschiedenis sporen van hymnen zijn.⁴⁸ Zo kennen we vanuit de bijbel Fillipenzen 2:6-11 wat een bekend voorbeeld is van een zogenaamde hymne. Ik laat, in het kader van mijn onderzoek, dit onderwerp verder liggen.

⁴⁸ Jones, Ch. And Wainwright, G. and Yarnold, E. and Bradshaw, P. ‘*The study of liturgy*’ Rev. ed. London. 1992. Pag. 494.

De zegen

De zegen aan het einde van de dienst is in de orthodoxe kerken⁴⁹ een ambtelijk zegen. De voorganger legt, namens de drie-enige God, de zegen op de gemeente. Dit doet hij, in algemeenheid, met de volgende woorden:

*‘De HEERE zegene u, en behoede u! De HEERE doe Zijn aangezicht over u lichten, en zij u genadig! De HEERE verheffe Zijn aangezicht over u, en geven u vrede !’*⁵⁰

Of:

*‘De genade van de Heere Jezus Christus, en de liefde van God, en de gemeenschap des Heiligen Geestes, zij met u allen. Amen.’*⁵¹

De zegen uit Numeri 6 legt de nadruk niet op een wens. Mocht het toch zijn dat... Nee, de zegen is meer dan een wens. Het gaat om een zekere belofte. De NAAM wordt op de gemeente gelegd. God gaat mee. In Num. 6:27 staat dat God zal zegenen. Alles wat er gebeden, beleden, gezongen en gezegd is wordt door de zegen onderstreept. Met God trekt de gemeente op. Al eeuwen lang wordt deze zegen in de synagogale samenkomsten gehandhaafd. Het is daarom opvallend dat de christelijke kerk deze woorden niet van meet af aan in haar samenkomsten had opgenomen, aldus Oosterhuis en Urban.⁵² Veel verschillende zegen en heenzendingsformules zijn in gebruik geweest. Een zeer bekende formule binnen de vroege Rooms Katholieke traditie is:

*‘Benedicat vos omnipotens Deus, Pater et Filius et Spiritus Sanctus.’*⁵³

Opvallend is dat tijdens de reformatie Luther de woorden van Numeri 6 weer centraal stelt. Ook de woorden van 2 Korinthe 13:13 zijn ten tijde van de reformatie in de zegenrite

⁴⁹ Met orthodoxe stromingen typeer ik de te onderzoeken stromingen binnen de PKN namelijk: Het Evangelisch Werkverband, de Confessionele Vereniging en de Gereformeerde Bond. Daarnaast typeer ik hiermee de Hersteld Hervormde Kerk.

⁵⁰ Tekst overgenomen uit de Statenvertaling van 1977. Numeri 6:24-27.

⁵¹ Tekst overgenomen uit de Statenvertaling van 1977. 2 Korinthe 13:13.

⁵² Oosterhuis, T. en Urban, E. (red.) *‘Praktijkschets Liturgie’*. Barneveld. 1995. Pag. 61.

⁵³ Oskamp, P. en Schuman, N. (red.) *‘De weg van de liturgie, tradities, achtergronden, praktijk.’* 3^e dr. Zoetermeer. 2001. Pag. 259. (lett. Betekenis citaat: Zegene u de Almachtige God, Vader, Zoon en Heilige Geest.)

opgenomen. Deze laatste is waarschijnlijk in gebruik geraakt door haar trinitarisch perspectief.⁵⁴

Vaak wordt er, vooraf aan de zegen, een inleidende formule gebruikt. Zo is er vanuit de Rooms-katholieke traditie het zgn. ‘*Ite, missa est*’ bekend. Dit werd door de diaken gezongen.⁵⁵ Oorspronkelijk was het een beëindigingformule van de samenkomst waarna het zegenen door de, uit de samenkomst weglopende, bisschop volgde. Hij zegende, al weglopend, de mensen links en rechts van het looppad. Tevens had het ‘*Ite, missa est*’ de betekenis van een dismissio, de zogenaamde wegzending. In de Latijnse mis werd er door de gemeente geantwoord met ‘*Deo Gratias*’.⁵⁶

In de orthodoxe stromingen herkennen we dit in de zinsnede: ‘*Gaat dan heen in vrede*’ gevolgd door de zegen. Om, zoals een predikant of voorganger nog wel eens zegt: Tot een zegen te zijn.

De predikant maakt bij dit zegenen vaak een gebaar.⁵⁷ Het gebaar ontleen we aan Handelingen 8:17 en Handelingen 13:3-4. Ook ontleen we dit gebaar aan de oudtestamentische tempel en synagoge dienst waar de priester de zegen op het volk legde. Denk hierbij aan de geschiedenis van Zacharias. Het volk wacht buiten op hem om de zegen te ontvangen zoals dit gebruikelijk was na de dienst in de tempel.⁵⁸

Nadat de handen opgelegd zijn wordt er in overdrachtelijke zin een taak overgedragen en worden degene die de handen zijn opgelegd uitgezonden. Uit de ontmoeting met de Heere volgt een ontmoeting met de mensheid om ons heen.⁵⁹ De gemeente heeft een missie welke uitgedrukt wordt in de zegen. Vrijlandt noemt dit een teer geheim wanneer hij schrijft:

*‘Maar als je werkelijk deelnemer bent geweest,(RL. Aan de eredienst/samenkomst) dan is het ook jouw dienst geweest aan de Heer, ingebed in de dienst van de Heer aan jou.’*⁶⁰

⁵⁴ Persoonlijk vind ik het mooi dat we als nieuwtestamentische gemeente zowel de Aäronitische alsook de apostolische zegen gebruiken. De eenheid van het oude en nieuwe verbond wordt mijns inziens hiermee schitterend uitgedrukt.

⁵⁵ Vrijlandt, M.A. ‘*Liturgiek*.’ 3^e dr. Zoetermeer. 1992. Pag. 238.

⁵⁶ Oskamp, P. en Schuman, N. (red.) ‘*De weg van de liturgie, tradities, achtergronden, praktijk*.’ 3^e dr. Zoetermeer. 2001. Pag. 257.

⁵⁷ Zoals ik reeds eerder aangaf is een gebaar bedoelt om gezien te worden. Zo mag de gemeente, staande en met geopende ogen, de zegen ontvangen.

⁵⁸ Lukas 1:21vv.

⁵⁹ In hoorde onlangs: ‘*De liturgie is niet tussen de groet en de zegen maar tussen de zegen en de groet*’. Iemand verwees n.a.v. dit citaat naar de diaconale taak van de christelijke gemeente doordeweeks.

⁶⁰ Vrijlandt, M.A. ‘*Liturgiek*.’ 3^e dr. Zoetermeer. 1992. Pag. 240.

Er zijn predikanten, voorgangers en gemeenteleden die de zegen met gesloten ogen opleggen of ontvangen. Dan wordt er iets in uitgedrukt van een stellige verwachting dat God geeft waar in de zegen om wordt gevraagd. In dit kader zouden we kunnen spreken van een wensbede. De functie van de zegen is een hoogtepunt waarin de zin van de hele kerkdienst wordt samengevat. Het evangelie wordt nog een keer heel bondig verkondigd. En dat geeft ook een antwoord op de vraag die je kunt stellen aan die zegen: is het een gebed of is het verkondiging? De vertaling geeft, aldus Jos Douma, eigenlijk aan dat het gaat om een bede: ‘De Heere zegene u.’⁶¹ Maar de Hebreeuwse werkwoorden die er staan kun je, mijns inziens ook vertalen als verkondigende woorden. ‘De Heere zegent u’ als een gewisse belofte.⁶² Dit onderscheid is miniem.

⁶¹ Zie site Jos Douma voor verder uitleg rondom structuur en inhoud van de zegenbede uit Num. 6.
<http://www.josdouma.nl/preken/preken/num6.html#zegenzip>. maart. 2010.

⁶² Of het nu een wensbede of een verkondiging is, wat centraal staat is dat we op beide manieren onze hoop op God stellen. Met Hem gaat de gemeente de week weer in en heeft een taak voor en in de maatschappij.